

ANA-BABA, ÇOCUK İLİŞKİLERİ VE ÇOCUKLARIN TANRI TASAVVURLARI*

Jane R. DİCKİE, Dawn M. MERASCO ve Diğerleri

İlhan TOPUZ**

Çocukların ebeveynleri ile ilgili algıları, onların tanrı tasavvurlarını nasıl etkilemektedir? Yaşları 4 ile 11 arasında değişen iki örneklem grubu (örneğin birinde 49, diğerinde 94 öğrenci vardır) üzerinde yapılan bir araştırma, çocukların ebeveynleri ile ilgili algıları ile tanrının gücü ve besleyiciliği arasındaki ilişkiyi ortaya koymuş ve bu ilişkiyi ayrıca, aile ortamındaki disiplinin çeşidine göre açıklamıştır. Örneklem grubunda yer alan öğrenciler arasında din, ırk, sosyo-ekonomik statü gibi farklılıklar olmasına rağmen, oldukça tutarlı bulgular elde edilmiştir. Ebeveynlerini besleyici olarak algılayan (özellikle annelerini besleyici ve babalarını güçlü olarak algılayan) çocuklar, tanrıyı da besleyici ve güçlü olarak algılamaktadır. Çocukların tanrıyı besleyici ve güçlü olarak algılamaları, çocukluğun ilk dönemlerinde baba algısına, çocukluk döneminin ortalarında anne veya anne-babanın her ikisinin algısına benzemektedir. Çocuklar büyüdükçe veya baba çocuktan ayrı yaşadığında, tanrı mükemmel bir “ikinci bağlanma figürü olmaktadır. Erkek çocukların tanrı tasavvurları ile karşılaştırıldığında, kız çocuklarının tanrı tasavvurları anne-babalarının özelliklerine ve aile ortamındaki disiplinin çeşidine daha çok bağlıdır. Çocukluk dönemlerindeki tanrı tasavvurlarını, anne-babalar doğrudan veya dolaylı olarak etkilemektedirler.

* Bu çevirinin orijinali için bakınız: Jane R. Dickie, Dawn M. Merasco, Amy K. Eshleman, Amy Shepard, Michael Wander Wilt ve Melissa Johnson, “Parent- Child Relationships & Children’s Image Of God”, Journal For The Scientific Study Of Religion, Sayı 36, 1997, ss.25-43. Jane R. Dickie, Hollanda’daki Hope College’ın Women’ Studies bölümünün müdürüdür ve bir psikoloji profesörüdür. e-mail adresi, Dickie @ Hope.edu ‘dur. Dawn M. Merasco, Hollanda’daki Hope College’ın Frost Center For Social Science Research bölümünde araştırma görevlisidir. Amy K. Eshleman, Amy Shepard, Michael Wander Wilt ve Melissa Johnson, Hollanda’daki Hope College’ın Psikoloji bölümü öğrencileridirler.

** Yrd.Doç.Dr., SDÜ İlahiyat Fak., Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Eğitimi Böl.

Giriş

Çocukların yaşamlarında tanrı, krallarla, süper kahramanlarla, büyücülerle, arkadaşlarla, kardeşlerle, ebeveynlerle, öğretmenlerle,vb. bir tutulmaktadır. Çocuk psikiyatristi Robert Coles (1990), çocukların tanrı hakkındaki düşünceleri ile ırkları, cinsiyetleri, sosyal sınıfları, aile tecrübeleri ve kişisel tecrübeleri- kendi kişisel özellikleri arasında ilişki kurduklarına işaret etmektedir. Coles'ın bu görüşü oldukça etkileyici olmakla birlikte, çocukların tanrıyı algılamalarını etkileyen faktörleri açıklamamaktadır. Çocukların tanrı anlayışlarını etkileyen, acaba nedir ?

Dini ve psikolojik metinlerde (çocukların tanrı tasavvurları üzerinde etkili faktör olarak), çocukların ebeveynleri ile olan ilişkileri ifade edilmektedir (Birky ve Ball 1987, Gleason 1975, Tamayo ve Desjardins 1976, Vergote 1969, Vergote ve Aubert 1972). Justice ve Lambert (1986), yetişkinlerin tanrı anlayışları ile onların anne-babaları ile ilgili çocukluk hatıralarını karşılaştırmışlardır. Bu karşılaştırma sonucunda, yetişkin insanların babaları ile ilgili algıları ile tanrı tasavvurları arasında olumlu bir ilişkinin varlığı tespit edilirken, yetişkinlerin anneleri ile ilgili algıları ile tanrı tasavvurları arasında her hangi bir ilişki tespit edilmemiştir. Anne-babaları hakkında olumsuz duygu ve düşüncelere sahip yetişkinlerin, tanrı tasavvurlarının da olumsuz olduğu görülmüştür. Birky ve Ball (1987), 18-25 yaşları arasındaki gençlerin tanrı tasavvurlarının, anne-baba imajlarından etkilendiğini ve tanrı tasavvurunun, ideal ebeveyn imajına daha yakın olduğunu tespit etmişlerdir. Bu bulgulara göre, çocukların ebeveynleri hakkındaki olumlu veya olumsuz duygu ve düşüncelerinin, onların tanrı tasavvurlarını etkilediği görülmektedir. Çocukluğun ilk dönemlerinden, orta dönemlerine doğru çocuk-ebeveyn ilişkilerinde yaşanan değişiklikler, çocukların tanrı tasavvurlarını da değiştirmektedir. Heller'e (1986) göre, çocuklar büyüdükçe kendileri ile ebeveynleri arasındaki ayrımın farkına varmakta ve tanrıyı daha güçlü (bir varlık) olarak algılamaktadırlar. Çocukların tanrıya yazdıkları mektupları, çizdikleri resimleri ve tanrı hakkındaki düşüncelerini inceleyen Heller, 4-12 yaşları arasındaki çocukların tanrıyı, önceleri bir arkadaş olarak algıladıklarını ve daha sonra büyüdükçe, tanrıyı daha uzakta ve güçlü bir otorite sahibi bir varlık olarak algıladıklarını ifade etmektedir. Ancak Heller araştırmasında, çocukların ebeveynleri ile olan ilişkilerini bağımsız olarak değerlendirmemiştir. Bu araştırmanın amacı, ebeveyn-çocuk ilişkilerini ve çocukların tanrı tasavvurlarını (birlikte) değerlendirmektir.

Ebeveyn-çocuk ilişkilerinin çocuğun tanrı anlayışını etkilemesi ile ilgili bir başka açıklamayı da Kirkpatrick ve Shaver (1990) yapmaktadır. Onlar, Bowlby'nin (1969) bağlanma teorisinden yararlanarak yetişkinlerin, çocukluk dönemlerine ait ebeveyn-çocuk ilişkileriyle ilgili hatıralarını değerlendirmişlerdir. Değerlendirme sonucunda, anneleri dindar olmayan yetişkinlerin annelerini ret ederek [çekimsiz bağlanma], daha dindar olduklarını ifade etmişlerdir. Kirkpatrick ve Shaver, insanın bağlanma ihtiyacının hayat

boyu sürdüğünü, çocuklar ailelerinden bağımsız hale geldiklerinde, özellikle de çocuğa göre ebeveyn mükemmel olmadığında, tanrının “mükemmel” bir bağlanma figürü olduğunu ifade etmişlerdir. Kirkpatrick ve Shaver babasal bağlanma ile ilgili bilgileri de topladıkları halde, ebeveynlere bağlanmada cinsiyetin rolünü incelememişlerdir. Bu araştırmanın bir diğer amacı da, bağlanmadaki gelişimsel veya cinsiyet farklılıklarını tespit edebilmek için, çocukların ebeveynlerine ait algılarını incelemektir.

Cinsiyet gelişimi ile ilgili psiko-analitik ve bilişsel teoriler, tanrı anlayışının gelişmesinde ebeveyn-çocuk ilişkisi ile birlikte cinsiyetin de etkili olduğunu belirtmektedir. İlk çocukluk dönemindeki çocuklar, cinsiyetlerine uygun ebeveyn ve tanrı tasavvuru geliştirmektedirler (Bem 1981). Chodorow (1978), Gilligan ve Wiggins’e (1988) göre, 0-7 yaşları arasındaki çocuklar daha çok anneleri tarafından yetiştirilmeleri nedeniyle, kız çocuklar kendilerini annelerinin besleyici özellikleriyle özdeşleştirmekte ve anasal özelliklere sahip annelerine (bakıcılarına) bağlanmakta, erkek çocuklar ise kendilerini babaları ile özdeşleştirmekte ve erkek kimliği geliştirebilmek için anasal özelliklere sahip bakıcılarından ayrılmaya çalışmaktadırlar.

Tanrının güçlü olarak adil bir otorite ve/veya besleyici olarak şefkatli bir bakıcı halinde tasavvur edilmesi, cinsiyetle ilgili görünmektedir. Gilligan, bakıcılara bağlanma ile ilgili teorisini Kohlberg ve Kramer’in (1969) bir araştırmasında test etmiştir. Bu çalışmada, ahlaki muhakemede erkek çocukların adalet, doğruluk ve kanun gibi güç ile ilgili konulara, kız çocuklarının da güç ile ilgili konuların yanında şefkat, bakım, empati ve rahatlatıcılık gibi besleyicilik ile ilgili konulara önem verdikleri görülmüştür (Gilligan ve Attanuaci 1988, Gilligan ve Wiggins 1988). Vergote ve Aubert (1972), ana-baba ile ilgili Anlamsal Ayrıştırma Ölçeği’ni uyguladıkları beş ayrı araştırmanın sonunda, Gilligan’ın teorisini destekleyen bulgular elde etmişlerdir. Ana-baba ile ilgili Anlamsal Ayrıştırma Ölçeği’nin uygulandığı araştırma sonuçlarına göre, Amerikalı erkek çocukların tamamen babasal tanrı imajları, kız çocukların da hem anasal hem de babasal tanrı imajları geliştirdikleri ifade edilmiştir. Anasal tanrı imajının çocuğun beslenme ve bakım ihtiyaçlarını karşıladığı, babasal tanrı imajının da çocuğun güçlü olma, üstün olma ve adaletli olma ihtiyaçlarını karşıladığı düşünülmektedir.

Anne-baba imajları ile tanrı tasavvurları arasındaki ilişkiyi inceleyen çoğu araştırma, çocuklardan ziyade ergenler ve yetişkinler üzerinde yapılmıştır. Ergen ve yetişkinlerin geçmişe ait hatıralarına dayanan bu araştırmalar, insanların geçmişte yaşadıkları olumsuz olayları daha olumsuz, olumlu olayları da daha olumlu hatırlamaları nedeniyle eleştirilmektedir (Lytton 1971). Bu araştırmanın bir diğer amacı da, önce çocukların ebeveynleri ile ilgili algılarını ve sonra da tanrı tasavvurlarını doğrudan inceleyerek, geçmişe ait hatıralarla ilgili önyargıların etkisini ortadan kaldırmaktır.

Çocukların yaşları, cinsiyetleri ve ebeveynleri ile olan ilişkileri ile ilgili literatür incelenerek, ebeveyn imajları ile tanrı tasavvurları arasındaki ilişki

ortaya konulmuş durumdadır. Kirkpatrick ve Shaver (1990) tarafından sistemleştirilen Bowlby'n bağlanma teorisi ile Chodorow'n (1978), Gilligan ve Wiggins'in cinsiyet teorileri birleştirilerek, ilk çocukluk dönemindeki çocukların ebeveynlerine olan bağlılıklarının, çocukluğun orta dönemlerinde azaldığı, tanrının besleyici ve güçlü bir koruyucu olarak tasavvur edildiği söylenebilir.

Araştırma 1

İlk araştırmada aşağıdaki hipotezler test edilmiştir;

Çocukların tanrıyı besleyici ve güçlü olarak tasavvur etmeleri ile ebeveynlerin besleyici ve güçlü olmaları arasında olumlu bir ilişki vardır.

Çocukluğun ilk dönemlerinde cinsiyet rollerinin belirgin olması durumunda, kız ve erkek çocukların baba imajları ile tanrı tasavvurları arasında büyük benzerlikler olacaktır. Çünkü cinsiyete bağlı davranışların belirgin olduğu durumlarda, erkekler, daha güçlü olarak "tanrı gibi" algılanabilmektedir. Çocukluk döneminin ortalarında cinsiyet rolleri daha esnek olduğundan, kız ve erkek çocukların tanrı tasavvurları daha çok anasal özellikte olabilmektedir. Ayrıca bu dönemde çocuklar, annelerine daha az bağımlı olacaklarından, "bir başka mükemmel" bağlanma figürü arayışında olacaklar, dolayısıyla da tanrı tasavvurları anne imajlarına daha çok benzeyebilecektir. Bu nedenle (4-5 yaşlarındaki) küçük çocuklar, tanrıyı babalarına benzetirlerken, (7-10 yaşlarındaki) büyük çocuklar tanrıyı, annelerine benzeteceklerdir.

Gelişim teorilerine göre (Nye ve Carlson 1984, Piaget 1965, Pitts 1976, Gilligan ve Attanucci 1988, Gilligan ve Wiggins 1988) çocukların tanrı ve ebeveyn algıları, 4-5 yaşlarından 7-8 yaşlarına gelindiğinde değişikliğe uğramaktadır. Özellikle ilk çocukluk dönemlerinde, erkek çocuklar güçlü bir tanrı anlayışına, kız çocuklar da besleyici bir tanrı anlayışına sahip olacaklardır. Kirkpatrick ve Shaver'ın (1990) bağlanma teorisine göre, ebeveynlerine bağımlı olmaktan kurtuldukça çocuklar, besleyici ve güçlü olan bir tanrı anlayışı geliştirmektedirler.

Bu ilk araştırmada çocukların tanrıyı ve ebeveynlerini, güçlü ve besleyen olarak algılamaları ile ebeveyn ve tanrı algıları arasındaki benzerlikler araştırılmıştır.

Metod

Yerel bir Protestan kilise üyeleri arasından seçilen, orta ve yüksek sosyo-ekonomik seviyedeki 27 erkek ve 22 kız çocuğunun ebeveynleri, çocuklarının araştırmaya katılmalarına (%98 oranında) izin vermişlerdir. Ebeveynler, gönderilen bir mektupla, çocuklarının yaşlarına ve aileleriyle geçirdikleri zamanın miktarına göre, çocuklarının tanrı tasavvurlarındaki değişimin araştırılacağı konusunda bilgilendirilmişlerdir. Araştırmada yer alan çocukların tamamı Kafkasyalı'dır ve yaşları 4 ile 10 arasında değişmektedir (17

çocuk 4-5 yaşlarında, 18 çocuk 7-8 yaşlarında ve 14 çocuk 9-10 yaşlarındadırlar).

Kullanılan Materyaller ve Yöntemler

Bütün çocuklarla tek tek, sınıflarından ayrı bir odada 30 dakika süren bir mülakat yapılmış ve mülakat sonunda, çocuklara teşekkür edilerek sınıflarına gönderilmişlerdir.

Tanrının, Babanın ve Annenin Besleyicilik Özellikleri ; Mülakat sırasında çocuklara, Bem Cinsiyet Rollerı Envanterinin 14 sıfatına (7 tanesi erkek, 7 tanesi de kadın cinsiyetine) uygun olarak hazırlanan resimler gösterilmiştir. Çocukların yarısı, bütün resimleri sırasıyla önce annelerine, sonra tanrıya ve daha sonra da babalarına benzemelerine göre değerlendirmişlerdir. Çocukların diğer yarısı da, bütün resimleri sırasıyla önce babalarına, tanrıya ve annelerine benzemelerine göre değerlendirmişlerdir. Çocuklar resimleri annelerine, babalarına ve tanrıya “çok benziyor” (5 puan), “biraz benziyor” (3 puan) ve “hiç benzemiyor” (1 puan) şeklinde değerlendirmişlerdir. Çocukların değerlendirmelerine göre annenin, babanın ve tanrının besleyici olması, onların, çocuğa karşı sabırlı olmaları, sıcak ve sevecen olmaları, yardımsever olmaları, empatik olmaları, çocuğu dinlemeleri ve onunla ilgilenmelerine göre belirlenmektedir. (Tanrının besleyiciliğine ait Cronbach alfa değeri 0.84, annenin besleyiciliğine ait Cronbach alfa değeri 0.79 ve babanın besleyiciliğine ait Cronbach alfa değeri 0.65 olarak hesaplanmıştır). Aynı şekilde çocukların değerlendirmelerine göre annenin, babanın ve tanrının güçlü olması, onların, çocuğa karşı adaletli, güçlü, adil, cezalandırıcı, koruyucu olmaları ve zorluklara dayanıklı olmalarına göre belirlenmiştir. (Tanrının güçlü olmasına ait Cronbach alfa değeri 0.73, annenin güçlü olmasına ait Cronbach alfa değeri 0.72 ve babanın güçlü olmasına ait Cronbach alfa değeri 0.64 olarak hesaplanmıştır)¹. Besleyiciliğe ait sıfatlar kadın cinsiyeti ilgili BEM (1974) sıfatları arasından, güçlü olmaya ait sıfatlar da erkek cinsiyeti ile ilgili BEM (1974) sıfatları arasından seçilmiştir. Seçilen sıfatlar, Gilligan’ın (Gilligan ve Attanuaci 1988, Gilligan ve Wiggins 1988), Kohlberg ve Kramer’in (1969) güçlü olma (adil, adaletli ve hükmetme) ve besleyici olma (ilgilenme, empati gösterme, rahatlatma ve şefkatli olma) ile ilgili sıfatlara uygun olan sıfatlardır.

Tanrının, Anne ve baban dan farkı ; Tanrının, anne ve babadan farkı, çocukların her bir değerlendirmede tanrının, annenin ve babanın güçlü olmasına ve besleyici olmalarına verdikleri puanların farkları toplamı hesaplanarak elde edilmiştir (Babanın tanrıdan farklı olmasına ait Cronbach alfa değeri 0.60.

¹ - İçsel tutarlılık, güvenilirlik katsayıları küçük çocukların da, büyük çocuklar kadar güvenilir cevaplar verdiklerini göstermektedir. Besleyiciliğe ait Cronbach alfa değeri küçük çocuklar için 0.51, büyük çocuklar için 0.82 olarak hesaplanmıştır. Güçlü olmaya ait Cronbach alfa değeri küçük çocuklar için 0.59, büyük çocuklar için 0.71 olarak hesaplanmıştır.

annenin tanrıdan farklı olmasına ait Cronbach alfa değeri 0.66 olarak hesaplanmıştır). Ortalamalar, standart sapmalar ve ölçümler arası korelasyonlar değerleri tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1 ; Araştırma 1’deki Ortalamalar, Standart Sapmalar ve Ölçümler Arası Korelasyonlar

Değişken (N)	Ortalama	Standart Sapma
Babanın tanrıdan farkı (49)	13.18	6.73
Annenin tanrıdan farkı (49)	11.67	7.58
Tanrının besleyiciliği (49)	4.54	.73
Babanın besleyiciliği (43)	4.37	.65
Annenin besleyiciliği (43)	4.52	.72
Çocuğun besleyiciliği (41)	2.75	.70
Tanrının Gücü (49)	3.66	.92
Babanın gücü (49)	3.29	.86
Annenin gücü (43)	3.35	.81
Çocuğun gücü (41)	2.74	.68

Pearson Korelasyonları

	Fark		Besleyicilik		Güç	
	Baba	Anne	Tanrı	Baba	Anne	Tanrı
Annenin farkı	.42**					
Tanrının besleyiciliği	-.46**	.53**				
Babanın besleyiciliği	-.49**	.48**	.33*			
Annenin besleyiciliği	-.31*	.28	.57**	.15		
Çocuğun besleyiciliği	-.36*	.60**	.60**	.30*	.20	
Tanrının gücü	-.34*	-.51**	.30*	.49**	.16	.57**
Babanın gücü	-.55**	.41**	.39**	.60**	.24	.53**
Annenin gücü	-.26					
Çocuğun gücü	-.26	-.30	.35*	.22	.37	.29

Not: ** p<0.01, * p<0.05

Sonuçlar

Tanrının, Anne ve baban dan farkı; Bağlanma teorisine göre geliştirilen, “büyük çocuklar tanrıyı daha çok annelerine benzer şekilde, küçük çocuklar da tanrıyı ebeveynlerine daha az benzer şekilde algırlarlar” şeklindeki hipotezi test etmek için, ebeveynlerin tanrıdan farkı üzerinde etkili olan cinsiyet ve yaş gibi değişkenler, hem değişik yaş guruplarında ve farklı cinsiyetlerde, hem de aynı yaş gurubu ve aynı cinsiyet içinde, dağılımın çok yönlü analiz yöntemiyle (MANOVA) incelenmiştir. İnceleme sonucunda, büyük çocukların (9-10 yaşlarındakilerin) tanrıyı daha çok annelerine benzer şekilde algıladıkları görülmüştür [F(2,43) = 3.44, p = .04]. (Tablo 2’ye bakınız) Bağlanma teorisinin ifade ettiği gibi, küçük çocukların (4-5 yaşlarındakilerin) ebeveynlerini tanrıdan önemli derecede farklı algıladıkları görülmüştür [F(2,43) = 3.88, p = .03]. (Ortalamalar; 4-5 yaş gurubunun ortalaması 15.35, 7-8 yaş gurubunun ortalaması 10.89 ve 9-10 yaş gurubunun ortalaması 10.86’dır). Kız çocukları tanrıyı her iki ebeveyne de benzer şekilde algılamaktadırlar [F(1,43) = 4.30, p = .04]. (Ortalamalar; kızların ortalaması 10.27, erkeklerin ortalaması 14.19’dur).

Tanrıyı, Anne ve Babayı Besleyici Olarak Algılama ; “Kız çocukları ve büyük çocuklar, ailede otorite sahibi ebeveyni daha besleyici olarak algılayacaklar” şeklindeki hipotezi test etmek için, ailede otorite sahibi ebeveynin besleyiciliği üzerindeki yaş ve cinsiyet değişkenlerinin etkisi de, MANOVA testiyle incelenmiştir. İnceleme sonucunda, küçük çocukların ailedeki otorite sahibi ebeveyni daha az besleyici olarak algıladıkları görülmüştür. (Ortalamalar ; 4-5 yaş gurubunun ortalaması 4.69 ve 9-10 yaş gurubunun ortalaması 4.71’dir) [F(2,37) = 7.46, p = .002]. Analiz sonuçları, kız çocuklarının ailedeki otorite sahibi ebeveyni daha besleyici olarak algılayacakları şeklindeki hipotezi desteklememiştir.

Tanrının besleyici olarak tasavvur edilmesinde, yaş ve cinsiyetin etkisini belirlemek amacıyla, ebeveynlerin besleyiciliği ve bunun, tanrının besleyiciliğinden farkı üzerinde çok yönlü geri çekme analizi uygulanmıştır. Çocukların yaş ve cinsiyetleri kontrol edildiğinde, tanrının besleyiciliği ile ilgili çocukların algılarındaki değişimin baba ile ilgili değişkenlerden kaynaklandığı görülmüştür. (Tablo 3’e bakınız). Tanrıyı, babalarına benzeten ve babalarını besleyici olarak algılayan çocuklar, tanrıyı da besleyici olarak algılamaktadırlar. Ayrıca, büyük çocuklar da, aynı şekilde tanrıyı besleyici olarak algılamaktadırlar.

Tablo 2 : Araştırma 1 ve Araştırma 2 Arasındaki Önemli Etkiler

A . Ana-Babanın Tanrıdan Farkları : Araştırma 1

<u>Yaş</u>	<u>Babanın tanrıdan farkı</u>	<u>Annenin tanrıdan farkı</u>
4-5	14.35	16.35
7-8	11.78	10.00
9-10	13.57	8.14

B . Tanrının, Babanın ve Annenin Gücü : Araştırma 1

		<u>Güç</u>		
	<u>Yaş</u>	<u>Tanrı</u>	<u>Baba</u>	<u>Anne</u>
Erkekler	7-8	3.86	3.67	3.38
	9-10	4.06	3.20	3.74
	4-5	2.33	2.29	3.00
Kızlar	7-8	4.19	3.48	3.57
	9-10	3.86	3.76	3.81

C : Otorite Olanın Gücü : Araştırma 2

<u>Yaş</u>	<u>Otorite olanın gücü ile ilgili değerler</u>	
	<u>Erkekler</u>	<u>Kızlar</u>
4-5	3.19	2.08
6-8	3.32	3.55
9-10	3.91	3.82

D . Tanrının Besleyiciliği ve Güce Dayalı Disiplin : Araştırma 2

<u>Yaş</u>	<u>Tanrının Besleyiciliği</u>	
	<u>Güce dayalı disiplin</u>	<u>Güce dayanmayan disiplin</u>
4-5	2.93	4.02
6-8	4.88	4.45
9-10	5.00	4.73

E . Tanrının Ana-Babadan Farkı ve Babanın Evde Olmaması : Araştır. 2

<u>Yaş</u>	<u>Tanrının Ana-Babadan Farkı</u>	
	<u>Babanın Evde Olması</u>	<u>Babanın Evde Olmaması</u>
4-5	17.11	29.75
6-8	14.73	8.36

Tanrıyı, Anneyi ve Babayı Güçlü Olarak Algılama ; “Erkek çocuklar ve büyük çocuklar, ailede otorite sahibi ebeveyni daha güçlü (bir varlık) olarak algıladıkları” şeklindeki hipotezi test etmek için, ailede otorite sahibi ebeveynin güçlü olarak algılanması üzerindeki yaş ve cinsiyet değişkenlerinin etkisi de, MANOVA testiyle incelenmiştir. Yaş, cinsiyet ve güç algılarının birbirleri üzerindeki etkileri hipotezi doğrulamıştır. Ailede otorite sahibi ebeveynin güçlü (bir varlık) olarak algılanması, çocukların cinsiyetine bağlıdır ve çocukların yaşlarına göre değişmektedir. Küçük erkek çocukları babayı, anneyi ve tanrıyı güçlü olarak algılama eğilimindedirler (Tablo 2B’yi inceleyiniz). Çocukların yaşları dikkate alındığında, çocuklara göre tanrı, anne-babadan daha güçlüdür. Küçük kız çocuklarına göre ise anne, tanrıdan ve babadan daha güçlüdür. Onlara göre, tanrı ve baba daha az güce sahiptir. Çocukluk döneminin ortalarındaki kız çocuklarına göre tanrı, anne-babadan daha güçlüdür. Büyük kız çocuklarına göre ise tanrı, anne ve baba eşit güçtedir [$F(4,74) = 3.31, p = .02$].

Anne-babanın gücü ile ilgili yaşlara bağlı algılar oldukça ilginçtir. Küçük kız çocuklarına göre anne, en fazla güce sahiptir. Büyük kız çocuklarına göre, anne ve baba eşit güce sahiptir. Küçük erkek çocuklarına göre baba, en fazla güce sahiptir. Büyük erkek çocuklarına göre ise anne en fazla güce sahiptir. Büyük erkek çocukları, aynı zamanda tanrıyı da güçlü olarak algılamaktadır.

Beklendiği gibi, büyük çocuklar ailede otorite sahibi ebeveyni, önemli derecede güçlü olarak algılamaktadırlar [$F(2,37) = 7.92, p = .001$]. (Ortalamalar; 4-5 yaş gurubunun ortalaması 2.88, 7-8 yaş gurubunun ortalaması 3.69 ve 9-10 yaş gurubunun ortalaması 3.74’tür).

Tanrının güçlü olarak tasavvur edilmesinde, yaş ve cinsiyetin etkisini belirlemek amacıyla, ebeveynlerin güçlü olarak algılanması ve bunun, tanrının güçlü olarak algılanmasından farkı üzerinde de, çok yönlü geri çekme analizi uygulanmıştır. Tanrının güçlü olarak algılanmasında, anneye ait özelliklerin ve çocukların yaşının etkili olduğu görülmüştür (Tablo 3’e bakınız). Annelerini tanrıdan farklı ve güçlü olarak algılayan çocuklar, tanrıyı da güçlü olarak algılamaktadır. Büyük çocuklar da, tanrıyı (annelerinden) daha güçlü olarak algılamaktadırlar.

Tablo 3 : Tanrının Güçlü ve Besleyici Olarak Algılanmasını Etkileyen Değişkenleri Tespit Etmek için uygulanan Geri Çekme Analiz Sonuçları

Değişkenler	B	Beta	T
Araştırma 1 (N=43)			
<i>Tanrının Besleyiciliği ($R^2 = .52$)</i>			
Babanın besleyiciliği	.32	.28	2.03*
Babanın tanrıdan farkı	-.03	-.23	-1.59+
Annenin besleyiciliği	.13	.13	.78
Annenin tanrıdan farkı	-.02	-.16	-.85
Çocuğun yaşı	.21	.24	1.70+
Çocuğun cinsiyeti	-.35	-.23	-1.95+

Tanrının Gücü

Değişkenler	B	Beta	T
Annenin gücü	.51	.43	2.06*
Annenin tanrıdan farkı	.05	.37	2.10*
Babanın gücü	.30	.27	1.56+
Babanın tanrıdan farkı	-.04	-.26	-1.69+
Çocuğun yaşı	.37	.32	2.26*
Çocuğun cinsiyeti	-.31	-.16	-1.23

Araştırma 2 (N=92)*Tanrının Besleyiciliği (R² = .52)*

Babanın besleyiciliği	.25	.29	1.96*
Babanın tanrıdan farkı	-.01	-.07	-.54
Annenin besleyiciliği	.25	.26	1.81+
Annenin tanrıdan farkı	.02	.16	1.14
Çocuğun yaşı	.52	.36	4.06*
Çocuğun cinsiyeti	-.18	-.08	-1.09

Tanrının Gücü

Annenin gücü	.27	.28	2.21*
Annenin tanrıdan farkı	.03	.29	2.24*
Babanın gücü	.16	.17	1.33
Babanın tanrıdan farkı	-.03	-.24	-1.96
Çocuğun yaşı	.57	.41	4.44*
Çocuğun cinsiyeti	-.05	-.02	-.31

Değerlendirme

Çocukların ana-baba algıları, tanrı tasavvurlarıyla ilgili midir? Bu soruya verilecek olan cevap, evettir. (Araştırma sonuçlarına göre) hem annenin, hem de babanın algılanışı çocukların tanrı tasavvurlarını etkilemektedir. Anne-baba ve tanrı besleyici ve güçlü olmalarına göre çocuklar tarafından değerlendirildiklerinde, çocukların tanrı tasavvurları hem anneye, hem de babaya benzemektedir. Anne-babalarını besleyici ve güçlü olarak algılayan çocuklar, tanrıyı da besleyici ve güçlü olarak algılamaktadır.

Bağlanma teorisine göre geliştirilen hipotezler doğrultusunda, büyük çocukların tanrı tasavvurları ile ana-baba algıları, birbirlerine benzemektedir. Ebeveynlerini besleyici ve güçlü olarak algılayan küçük çocuklar, tanrıyı da besleyici ve güçlü olarak tasavvur etmektedir. Küçük çocuklara göre tanrı, daha çok babaya benzemektedir. Büyük çocuklara göre ise tanrı, daha çok anneye benzemektedir. Bu sonuçlara göre, Kirkpatrick ve Shaver'ın (1990) dediği gibi, "çocuklar annelerinden bağımsız hale geldikçe tanrı, "mükemmel bir bağlanma objesi" haline gelmektedir.

Gilligan'ın ifadesinin aksine, kız çocukları kadar erkek çocukları da babalarının besleyiciliği ile tanrının besleyiciliği arasında bir ilişki kurmaktadır. Babalarını besleyici ve tanrıya benzer olarak algılayan çocuklar, tanrıyı da besleyici olarak algılamaktadır. Ayrıca, annelerini güçlü ve

tanrıdan farklı olarak algılayan çocuklar, tanrıyı da güçlü olarak algılamaktadır. Çocuklar tanrıyı, cinsiyetlerine ait rollerinin tersiyle tanımlamaktadır. Yani tanrıyı, besleyici baba ve güçlü anne özellikleriyle tanımlamaktadırlar.

Erkekler göre kızlar tanrıyı, ana-babalarına daha çok benzetmektedirler. Bunun nedeni, kızların ebeveynleri ile daha yakın olmaları olabilir (Chodorow 1978). Küçük kız ve erkek çocukların ailede otorite sahibi ebeveyni güçlü olarak algılama oranları bir birlerinden farklıdır. Küçük kız çocuklarına göre tanrı ve baba, anneden daha az güce sahiptirler.

Araştırma sonuçları, “(a) çocukların ebeveynleri ile ilgili algıları onların tanrı tasavvurlarını etkiler ve (b) çocuklar büyüdükçe tanrı, besleyici ve güçlü bir koruyucu haline gelir” şeklindeki bağlanma teorisinin (Kirkpatrick ve Shaber 1990) görüşlerini desteklemekle birlikte, bu destek, orta ve yüksek sosyo-ekonomik seviyede, yerel bir kilisenin beyaz üyeleri ve anne-baba ile çocuğun aynı aile ortamında yaşadığı bir örneklem gurubu ile sınırlıdır. Bu sonuçlar, daha farklı bir örneklem gurubu için de geçerli olabilir mi? Ayrıca, çocukların tanrı tasavvurlarını etkileyebilecek daha farklı ebeveyn-çocuk ilişkileri de olabilir mi? Araştırma 2’de bu yönler araştırılmıştır.

Araştırma 2

Bu araştırmada (4-5 yaşlarındaki) küçük kız çocuklarının, babalarını ve tanrıyı annelerinden daha az güçlü olarak algılamalarında, buna karşılık küçük erkek çocuklarının da, babalarını ve tanrıyı annelerinden daha güçlü olarak algılamalarında, çocuklara aile ortamında uygulanan disiplinin etkili olup olmadığını anlamak amacıyla, anne-babaların aile ortamında çocuğa uyguladıkları disiplin biçimleri ve disiplini uygulayış nedenleri araştırılmıştır. Erkek çocuklara uygulanan güce dayalı disiplin, onların küçük yaşlarda gücün farkına varmalarını sağlayabilmektedir (Maccoby ve Jacklin 1974). Erkek çocuklarına, kız çocuklarına göre daha fazla oranda güce dayalı disiplinin uygulanması nedeniyle, küçük erkek çocukları, (güce dayalı disiplin uygulayan) otorite sahibi kişilerle olan ilişkileri sayesinde, gücün önemini erken yaşlarda kavrayabilmektedirler. Küçük kız çocuklarının ise güç ile ilgili tecrübeleri yok denecek kadar azdır. Güç ile ilgili özellikler (yani güçlü olma, adaletli olma, dayanıklı olma, cezalandırabilme, yönlendirebilme, koruyabilme ve adil davranma), kızlar için çok önemli olmayabilir. 4 yaşlarındaki erkek çocukların, otorite sahibi ebeveyndeki gücün özelliklerine, kızlardan daha çok önem vermeleri, “küçük erkek çocukları ve erkeklerin ahlaki kararlarındaki güç özellikleri, 4 yaş gibi erken bir dönemde gelişmektedir” şeklindeki Gilligan’ın hipotezini desteklemektedir (Gilligan ve Attunouaci 1988, Gilligan ve Wiggins 1988).

Bu araştırmada ayrıca, babanın evdeki varlığının veya yokluğunun çocukların tanrıyı güçlü veya besleyici olarak algılamalarını etkileyip etkilemediği de incelenmiştir. Kirkpatrick ve Shaver’ın (1990) bağlanma teorisi, çocukluk dönemindeki tanrı tasavvurlarını açıklayan bir teoridir.

Ebeveynlerini besleyici olarak algılayan çocuklar, tanrı gibi diğer otoriteleri de seven ve bakım yapan varlıklar olarak algılamaktadırlar. Ancak, ebeveynleri ile olan ilişkilerinde tatmin olamayan çocuklar, tanrı ile daha yakın olacakları bir ilişkiye girerek, bağlanma ihtiyaçlarını karşılayacaklardır. Belki de babaları ile çok az birlikte olabilen çocuklar -gerçek dünyada bulamadıkları otorite sahibi, ideal ve besleyici baba imajını- tanrıda arayacaklardır. Bu hipotez, “*büyük çocukların tanrı tasavvurları, gerçek ebeveynlerin imajlarından daha çok ideal ebeveyn imajlarına yakındır*” şeklindeki Birky ve Ball’ın (1987) görüşleriyle de tutarlıdır.

İlk araştırmada elde edilen sonuçları, dindarlıkları, sosyo-ekonomik seviyeleri, sosyal çevreleri ve ırkları farklı bir başka örneklem üzerinde test etmek amacıyla ikinci bir araştırma gerçekleştirilmiştir. İkinci araştırmanın, farklı özelliklere sahip çocukların tanrı tasavvurlarının da, ebeveyn imajları ile ilgili olduğunu ve ailede çocuklara uygulanan disiplin biçimlerinin, tanrının güçlü olarak algılanmasındaki cinsiyet farklılığını açıklayacağı düşünülmüştür.

Bu araştırmada üç hipotez test edilmiştir. Hipotezlerden birincisi, Maccoby ve Jacklin’in (1974) bulgularına dayanan, “*erkek çocuklara ve küçük çocuklara daha çok güce dayalı disiplin uygulanmaktadır*” şeklindedir. İkinci hipotez de, “*ebeveynleri güce dayalı disiplin uygulayan çocuklar tanrıyı, daha güçlü ve daha az besleyici olarak tasavvur edeceklerdir*” şeklindedir. Bu hipotez, birinci araştırmada elde edilen, küçük erkek çocukların otoriteye önem vermelerinin nedenini açıklamaktadır. Son hipotez, “*babanın aile ortamında bulunmaması, çocukların tanrıyı besleyici, güçlü ve “mükemmel bir bağlanma objesi” olarak tasavvur etmelerini sağlayacaktır*” şeklindedir.

Metot

Örneklem gurubunda yer alan öğrenciler, bir çocuk yuvasından (Head Start), bir ana okulundan ve şehir merkezindeki iki değişik ilköğretim okulundan tesadüfi örneklem yöntemiyle seçilmişlerdir (ana okulu öğrenci velilerinin %100’ü, ilköğretim okulu öğrenci velilerinin %87’si çocuklarının araştırmaya katılmalarına izin vermişlerdir). Gönderilen bir mektupla, velilere, otoriteye sahip olan kişilerin değişik yaş guruplarındaki çocuklar tarafından nasıl algılandığının araştırılacağı bilgisi verilmiştir. Örneklem gurubu, 47 kız ve 47 erkek öğrenciden oluşmaktadır. Öğretmenlerinin ifadesine göre, örnekleme yer alan öğrenciler, düşük ve orta sosyo-ekonomik seviyedeki ailelerin çocuklarıdır (öğrenci velilerinin %30.9’u düşük sosyo-ekonomik seviyede, %25.5’i düşük-orta sosyo-ekonomik seviyede ve %31.9’u orta sosyo-ekonomik seviyededir). Öğrencilerin %44.7’si Kafkasya kökenli, %41.5’i İspanyol-Amerikan kökenli ve %10’u Afrika, Pasifik-Amerikan kökenli, Amerikan yerlisi veya melezdirler. Öğrencilerin yaşları 4 ile 11 arasında değişmektedir (32 öğrenci 4-5 yaşlarında, 32 öğrenci 6-8 yaşlarında ve 30 öğrenci de 9-11 yaşlarındadırlar). Öğrencilerin %21’i kiliseye hiç gitmemiş, %20’si ara sıra kiliseye gitmekte ve %59’u da sık

olarak kiliseye gitmektedirler. Öğrencilerin %8'i Allah hakkında bu güne kadar hiç düşünmediğini, %15'i ara sıra düşündüğünü ve %77'si de sık sık Allah'ı düşündüklerini ifade etmişlerdir.

Yöntem

Öğrencilerle her biri 25 dakika süren iki mülakat yapılmıştır. Mülakat sırasında öğrencilere, söylediklerinin doğru veya yanlış olarak değerlendirilmeyeceği, sadece çocukların ne düşündüklerini öğrenmek amacıyla mülakat yapıldığı söylenmiştir. Mülakat sonunda öğrencilere teşekkür edilmiş ve sınıflarına gönderilmişlerdir.

Tanrının Besleyicilik ve güçlülük özellikleri ; İlk mülakatta çocuklara, (ilk araştırmada kullanılan) Bem Cinsiyet Rollerı Envanteri'ndeki sıfatlara uygun olarak hazırlanan resimler gösterilmiş ve tanrıyı nasıl algıladıkları sorulmuştur. İlk araştırmada kullanılan değerlendirme şekli, besleyicilik ve güçlülük ile ilgili değerlendirmelerde aynen kullanılmıştır (Besleyiciliğe ait Cronbach alfa değeri 0.88, güçlülüğe ait Cronbach alfa değeri 0.81'dir). Kadın ve erkek cinsiyetine ait sıfatlar, tanrıya rastgele atfedilmişlerdir. Çocukların yarısı tanrıya erkeksi özellikler atfederken, diğer yarısı da kadınsı özellikler atfetmişlerdir.

Babanın ve Annenin Besleyicilik ve Güçlülük özellikleri ; İkinci mülakat sırasında çocuklara yine aynı resimler gösterilmiş ve ebeveynlerini nasıl algıladıkları sorulmuştur. Erkek cinsiyetine ait resimlerle baba imajı, kadın cinsiyetine ait resimlerle de anne imajı ölçülmüştür (Babanın besleyiciliğine ait Cronbach alfa değeri 0.89, annenin besleyiciliğine ait Cronbach alfa değeri 0.90'dır. Babanın güçlü olmasına ait Cronbach alfa değeri 0.82, annenin güçlü olmasına ait Cronbach alfa değeri 0.81'dir). Birinci araştırmada olduğu gibi, tanrısal özelliklerden ebeveynlere ait özelliklerin farkı aynı yöntemle hesaplanmıştır (Babanın tanrıdan farkına ait Cronbach alfa değeri 0.78, annenin tanrıdan farkına ait Cronbach alfa değeri 0.73'tür).

Aile Disiplini ; Çocuklara kumaş parçalarından yapılmış bir ev ve üç insan figürü gösterilmiştir. Çocuklara bu evde yaşadıklarını hayal etmeleri ve insan figürlerinin kime ait olduğunu söylemeleri istenmiştir. Lytton'a (1971) göre, mülakat sırasında en son yaşanan olayların konuşulması, mülakatın geçerliliğini arttırmaktadır. Bu nedenle, ebeveynlerin çocuklara uyguladıkları disiplini belirlemek için çocuklara, "bütün çocuklar evde bazen iyi, bazen de kötü şeyler yapabilirler" denilmiş ve evde en son yaptıkları yanlışın ne olduğu ve bu davranışlarının sonunda neyle karşılaştıklarını insan figürlerine göre anlatmaları istenmiştir. Mülakatı yapan kişi, çocukların anlattıklarına göre aile ortamında kimin disiplin uyguladığını ve uygulanan disiplinin sevgiye mi (yalnız bırakma, tanınan hakları geri alma, muhakeme etme gibi davranışlarla 1 ile 5 puan arasında) yoksa güce mi (azarlama, tehdit etme, popoya vurma, itme/kakma, kemer veya başka şeylerle vurma gibi davranışlarla 1 ile 9 puan

arasında) dayalı olduğunu kaydetmiştir. Kaydedilen sonuçlar üzerinde, değerlendirme yapılırken %90 üzerinde anlaşma sağlanmıştır.

Babanın Evdeki Varlığı ; Babanın çocukla birlikte aynı evde yaşayıp yaşamadığı da kaydedilmiştir. Kaydedilen sonuçlarla ilgili ortalamalar, standart sapmalar ve ölçümler arası korelasyonlar için tablo 4'e bakınız.

Sonuçlar

Sonuçlara uygulanan ANOVA testi sonucunda, tanrının güçlü veya besleyici olarak algılanmasında cinsiyetin önemli bir değişken olmadığı görülmüş ve bunun sonucunda da, erkek ve kadın cinsiyetine ait (sıfatlarla ilgili) resimler toplu olarak değerlendirilmiştir.

Çocukların Tanrı ve Ebeveyn Algıları

Tanrının, Anne-Babadan Farkı ; "Büyük çocuklar ve kız çocukları ebeveynlerini tanrıya daha çok benzetmekte ve büyük çocuklar tanrıyı, babalarından çok annelerine benzetmektedirler" şeklinde birinci araştırmada elde edilen bulguları test etmek amacıyla, ebeveynleri tanrıdan farklı kılan faktörler üzerinde MANOVA testi uygulanmıştır. Uygulama sonucunda, tanrıyı, anne-babadan farklı olarak algılamaya neden olan faktörlerin yaş ve cinsiyet farklılıkları olduğu görülmüştür. Birinci araştırmada elde edilen bulgulara, bu araştırmada da ulaşılmıştır. Küçük çocuklar annelerini, babalarına göre tanrıdan daha farklı algılamaktadırlar (Annelerin tanrıdan farkına ait ortalama 20.25, babaların tanrıdan farkına ait ortalama 17.13'tür). Büyük çocuklar, anne ve babalarını tanrıya benzer olarak algılamaktadırlar (Ortalamalar; 6-8 yaşlarındaki çocukların babalarıyla ilgili ortalamaları 15.56, anneleri ile ilgili ortalamaları 14.31'dir. 9-11 yaşlarındaki çocukların babalarıyla ve anneleri ile ilgili ortalamaların her ikisi de 9.47'dir) [F(2,91 = 3.46, p = .04)].

Ayrıca küçük çocuklar tanrıyı, anne ve babalarından farklı olarak algılamaktadırlar (Ortalamalar; 4-5 yaşlarındaki çocuklar için 18.69, 6-8 yaşlarındaki çocuklar için 14.94 ve 9-11 yaşlarındaki çocuklar için 9.47'dir) [F(2,91 = 1327.19, p < .001)]. Bu sonuç, birinci araştırmada ulaşılan bir sonuçtur. Ancak, bu araştırmada cinsiyetin önemli olmadığı görülmüştür. Yani, bu araştırmada kız çocukları tanrıyı, ebeveynlerine benzer olarak algılamamışlardır.

Tablo 4: Araştırma 2'deki Ortalamalar, Standart Sapmalar ve Ölçümler Arası Korelasyonlar

Değişken (N)	Ortalama	Standart Sapma
Babanın tanrıdan farkı (94)	14.15	10.59
Annenin tanrıdan farkı (94)	14.79	9.72
Tanrının Besleyiciliği (94)	4.11	1.16
Babanın Besleyiciliği (93)	3.76	1.32
Annenin Besleyiciliği (93)	4.06	1.24
Çocuğun Besleyiciliği (91)	3.43	1.16

Ana-Baba, Çocuk İlişkileri ve Çocukların Tanrı Tasavvurları

Tanrının gücü (94)	3.55	1.10
Babanın gücü (93)	3.29	1.20
Ananın gücü (94)	3.07	1.17
Çocuğun gücü (94)	2.76	.97
Güce dayalı disiplin (65)	2.57	2.51
X cinsiyetinin gücü (65)	4.03	4.39
Sevgiye dayalı disiplin (65)	2.92	1.56
X cinsiyetinin sevgisi (65)	4.77	3.27

Pearson Korelasyonları

	Fark			Besleyicilik			Güç			Disiplin			Baba Evde		
	Baba	Ana	Ço.	Baba	Ana	Ço.	Tanrı	Baba	Ana	Ço.	Güç	GXP	Sevgi	GXP	
Anenin Farklı	.76**														
Tanrının Besl.	-.25*														
Babanın Besl.	-.42**	-.30**	.64**												
Anenin Besl.	-.24**	-.37**	.64**	.80**											
Çocuğun Besl.	-.19	-.33**	.58**	.60**	.76**										
Tanrının gücü	-.26**	-.19	.78**	.56**	.57**	.52**									
Babanın gücü	-.26**	-.19	.44**	.65**	.64**	.51**	.57**								
Ananın gücü	-.29**	-.28**	.48**	.62**	.67**	.53**	.57**	.79**							
Çocuğun gücü	-.14	-.18	.58**	.52**	.54**	.64**	.65**	.57**	.59**						
Güce dayalı dis.	.33**	.38**	-.33**	-.41**	-.31*	-.30*	-.32**	-.10	-.11	-.12					
X cinsiyet. gücü	.36**	.31**	-.39**	-.46**	-.31*	-.28*	-.38**	-.24	-.27*	-.23	.91**				
Sevgiye da. Dis.	-.10	-.17	.07	.11	.14	.09	.15	-.17	-.05	-.08	-.38**	-.30*			
X cinsiyet. Sevg.	-.11	-.14	.06	.14	.17	.12	.12	-.15	-.04	-.15	-.31**	-.14	.88*		
Baba evde	-.004	.08	-.23*	-.20	-.22*	-.24*	-.20	-.32**	-.28**	-.19	.08	.07	.14	.13	
Tanrının cinsiyeti	-.16	-.10	.04	.01	.03	.06	.04	-.12	-.09	-.02	.01	.001	.08	.04	.16

Not : ** p<.01, * p<.05

Tanrının, Babanın ve Annenin Besleyici Olarak Algılanması ; Birinci araştırmada elde edilen, “büyük çocuklar(ailede) otorite sahibi olanları daha besleyici olarak algırlar” şeklindeki bulguyu test etmek ve otorite sahiplerinin besleyiciliği üzerinde yaş ve cinsiyetin etkisinin olup olmadığını anlamak için MANOVA testi uygulanmıştır. Tanrı ve annenin, babadan daha besleyici olarak algılandıkları görülmüştür [F(2,172)=5.72, p = .004] (Ortalamalar; Tanrının besleyiciliği 4.09, annenin besleyiciliği 4.02 ve babanın besleyiciliği 3.76’dır). Bu sonuç, birinci araştırmada ulaşılan “ babalar, tanrı ve anneden daha besleyicidir” şeklindeki bulgudan farklıdır.

Birinci araştırmada olduğu gibi, küçük çocuklar otorite sahibi olanları büyük çocuklardan daha az besleyici olarak algılamaktadırlar [F(2,86) = 22.87, p < .001] (Ortalamalar; Küçük çocuklarda 3.11, orta yaşlardaki çocuklarda 4.22 ve büyük çocuklarda 4.63’tür).

Tanrının besleyici olarak algılanmasında, babanın tanrıya benzetilmesinin ve babanın besleyiciliğinin önemli olup olmadığını anlamak için, ebeveynlerin besleyiciliği ve tanrıdan farkları ile çocukların yaş ve cinsiyetleri üzerinde çok yönlü geri çekme analizi uygulanmıştır. Analiz sonucunda, yaşa bağlı olmakla birlikte, tanrının besleyici olarak algılanmasında, babanın besleyici olarak algılanmasının önemli olduğu görülmüştür. Çocukluk döneminin ortalarındaki çocuklar ebeveynlerini, özellikle de babalarını besleyici olarak algıladıklarında, tanrıyı da besleyici olarak algılamaktadırlar.

Tanrının, annenin ve babanın güçlü olarak algılanması; Birinci araştırmada elde edilen, “büyük çocuklar otorite sahibi olanları daha güçlü varlıklar olarak algırlar” şeklindeki bulguyu test etmek ve bu bulgunun yaş ve cinsiyetle ilişkisini anlamak için MANOVA testi uygulanmıştır. Birinci araştırmada olduğu gibi, erkek çocukların otorite sahibi olanları daha güçlü varlıklar olarak algıladıkları, küçük kız çocuklarının da otorite sahibi olanları daha az güçlü olarak algıladıkları görülmüştür. İlk çocukluk döneminden orta çocukluk dönemine geçişte, kız çocuklarının otorite sahibi olanları, güçlü varlıklar olarak algılamalarının birden arttığı görülmüştür. [F(2,87)=5.6, p = .01]. (Tablo 2C’ye bakınız).

Birinci araştırmada olduğu gibi, çocuklar tanrıyı, ana-babalarından daha güçlü bir varlık olarak algılamaktadırlar. Bu örnekleme göre, baba anneden daha güçlüdür [F(2,174) = 11.16, p< .001] (Ortalamalar; Tanrının güçlü olmasına ait ortalama 3.54, babanın güçlü olmasına ait ortalama 3.29 ve annenin güçlü olmasına ait ortalama 3.06’dır)

Tanrının güçlü bir varlık olarak algılanmasında, annenin güçlü ve tanrıdan farklı olarak algılanmasının etkili olup olmadığını anlamak için, ebeveynlerin güçlü olmaları ve bunun tanrının güçlü olmasından farkı ile çocukların yaş ve cinsiyetleri üzerinde çok yönlü geri çekme analizi uygulanmıştır. Bu araştırmada da, tanrının güçlü olarak algılanmasında, annenin güçlü olarak algılanmasının ve bunun tanrının güçlü olmasından farkı ile

çocukların yaşına bağlı olduğu görülmüştür. Babanın güçlü olarak algılanmasının, tanrının güçlü bir varlık olarak algılanmasından farkının da, bir diğer etkili faktör olduğu görülmektedir. Tanrı, babaya benzer olarak ve anne güçlü bir varlık olarak algılandığında, tanrı daha güçlü bir varlık olarak algılanmaktadır. Çocuklar çocukluğun ilk dönemlerinden (küçük çocuklar) orta dönemlerine geldiklerinde ve tanrı ile ana-babalarını ayırt edebildiklerinde, tanrıyı daha güçlü bir varlık olarak algılamaktadırlar. (Tablo 3'e bakınız). "*Tanrının besleyici olarak algılanmasında babanın özelliklerinin, tanrının güçlü olarak algılanmasında ise annenin özelliklerinin önemli olduğu*" şeklindeki ilk araştırma bulgusuna, bu araştırmada da ulaşılmıştır.

Çocukların Tanrı Tasavvurlarına Disiplinin Etkisi

Disiplin, yaş ve cinsiyet; "*Erkek çocukların ve küçük çocukların, kız çocuklarından ve büyük çocuklardan daha çok disiplin aldıkları*" şeklindeki hipotezi test etmek için, güce dayalı disiplin, yaş ve cinsiyet üzerinde bir ANOVA testi uygulanmıştır. Uygulama sonucunda, çocuklar büyüdükçe güce dayalı disiplinin azaldığı görülmüştür [$F(2,59) = 10.02, p < .001$] (Ortalamalar; 4-5 yaşlarındaki çocuklarda 4.30, 7-8 yaşlarındaki çocuklarda 2.43 ve 9-11 yaşlarındaki çocuklarda 1.25'tir). 9-11 yaş gurubundaki çocuklara, güce dayalı disiplin yok denecek kadar az uygulanmaktadır. 7-8 yaşlarındaki çocuklara, güce dayalı disiplin yine çok az uygulanmaktadır. 4-5 yaşlarındaki çocuklara uygulanan güce dayalı disiplin ise oldukça fazladır. Erkek çocuklara, kız çocuklarından daha fazla güce dayalı disiplin uygulandığı tespit edilmemiştir. Bu sonuç, geliştirilen hipoteze aykırı bir sonuçtur².

"*Kız çocuklarına ve büyük çocuklara, daha çok sevgiye dayalı disiplin uygulanır*" şeklindeki hipotezi test etmek için, sevgiye dayalı disiplin, yaş ve cinsiyet üzerinde ANOVA testi uygulanmıştır. Test sonucunda, büyük çocuklara daha çok sevgiye dayalı disiplin uygulandığı görülmüştür [$F(2,58) = 3.23, p = .05$] (Ortalamalar; 4-5 yaş gurubunun ortalaması 2.60, 7-8 yaş gurubunun ortalaması 2.60 ve 9-11 yaş gurubunun ortalaması 3.58'dir). Beklendiği gibi, kız çocuklarına daha çok sevgiye dayalı disiplin uygulanmaktadır [$F(1,58) = 4.78, p = .03$] (Ortalamalar; kız çocuklarının ortalaması 3.33, erkek çocuklarının ortalaması 2.50'tir).

Tanrının besleyici olarak algılanmasında disiplinin rolü; Çocuklara uygulanan disiplin ile tanrı tasavvurları arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla, çocuklara uygulanan iki disiplin biçimi (sevgiye ve güce dayalı disiplin) ile ilgili bilgiler not edilmiştir. Güç kullanma, bağırma, tehdit etme, itme, poposuna vurma ve dövme gibi davranışlar güce dayalı disiplin olarak, sevgi göstermeme, yalnız bırakma, tanınan hakları geri alma, hesaba çekme gibi davranışlar da, sevgiye dayalı disiplin olarak değerlendirilmiştir. "*Güce dayalı disiplin alan*

² - Bazı çocuklar, kendilerine nasıl bir disiplin uygulandığını hatırlamaları ve örneklem gurubunda az sayıda öğrenci olması nedeniyle, üç yönlü etkileşim ölçülemedi. Oysa bütün ANOVA analizleri, disiplinin yaş ve cinsiyet ile ilgili olduğunu göstermiştir.

çocuklar, tanrıyı daha az besleyici olarak algıladıkları” şeklindeki hipotezi test etmek için, tanrının besleyiciliği, çocukların yaşı ve güce dayalı disiplin puanları üzerinde ANOVA testi uygulanmıştır. Güce dayalı disiplin alan çocukların, tanrıyı daha az besleyici olarak algıladıkları görülmüştür [$F(2,59) = 5.43, p = .01$]. (Tablo 2D’ye bakınız).

Genel olarak, güce dayalı disiplin alan çocuklar, tanrıyı daha az besleyici olarak algılamaktadırlar [$F(1,61) = 9.83, p = .003$] (Ortalamalar; Güce dayalı disiplin alan çocukların ortalaması 3.8, sevgiye dayalı disiplin alan çocukların ortalaması 4.52’dir).

Sevgiye dayalı disiplin ile tanrının besleyiciliği üzerinde uygulanan ANOVA testi, tanrının besleyiciliği ile sevgiye dayalı disiplin arasında bir ilişki olmadığını göstermiştir. Ayrıca, çocuğa kimin disiplin uyguladığının da (anne veya babanın), tanrının besleyici olarak algılanmasını etkilemediği görülmüştür.

“*Güce dayalı disiplin alan çocuklar, tanrıyı daha az besleyici olarak algıladıkları*” şeklindeki hipotezi test etmek için, tanrının besleyiciliği, yaş ve cinsiyet üzerinde ANOVA testi uygulanmıştır. Uygulama sonucunda, kız çocuklarının güce dayalı disipline, erkek çocuklarından daha duyarlı oldukları görülmüştür [$F(1,61) = 6.62, p = .02$]. Güce dayalı disiplin alan kız çocuklarının, güce dayalı disiplin almayan kız çocuklarına göre, tanrıyı daha az besleyici olarak algıladıkları görülmüştür (Ortalamalar; Güce dayalı disiplin alan kız çocuklarının ortalaması 4.35, Güce dayalı disiplin almayan kız çocuklarının ortalaması 4.45’tir). Bunun nedeni, erkek çocuklarının dövülerek cezalandırılmasını onaylayan kültür olabilir.

Tanrının besleyici olarak algılanmasında, sevgiye dayalı disiplinin ve çocukların cinsiyetlerinin etkili olup olmadığını anlamak amacıyla uygulanan ANOVA testi sonucunda, sevgiye dayalı disiplin aldıklarını belirten çocukların (ortalamaları 4.24’tür), sevgiye dayalı disiplin almayan çocuklara (ortalamaları 3.86’dır) göre, tanrıyı daha besleyici olarak algıladıkları görülmüştür [$F(1,60) = 6.24, p = .02$]. Ayrıca, sevgiye dayalı disiplin ile cinsiyet arasındaki ilişki, kız çocuklarının kendilerine uygulanan disipline daha duyarlı olduklarını göstermiştir [$F(1,60) = 9.44, p = .003$]. Erkek çocukların tanrıyı besleyici olarak algılamalarını, sevgiye dayalı disiplinin oranı etkilemezken (sevgiye dayalı disiplin almayan erkek çocukların ortalaması 4.48, sevgiye dayalı disiplin aldıklarını belirten erkek çocukların ortalaması ise 4.36’dır), kız çocukların tanrıyı besleyici olarak algılamalarını sevgiye dayalı disiplin etkilemektedir (sevgiye dayalı disiplin aldıklarını belirten kız çocukların ortalaması 4.45, sevgiye dayalı disiplin almayan kız çocukların ortalaması ise 3.00’dır).

Tanrının besleyici olarak algılanmasını etkileyen önemli değişkenleri belirlemek için, çocukların yaş ve cinsiyetleri, aldıkları disiplin şekilleri ve ana-babalarını besleyici olarak algılamaları üzerinde uygulanan çok yönlü geri çekme analizi, tanrının besleyici olarak algılanmasını etkileyen en önemli değişkenlerin, çocukların yaşları ve babalarını besleyici olarak algılamaları

olduğunu, çocuklara uygulanan disiplin çeşidinin ise önemli olmadığını göstermiştir.

Tanrının güçlü olarak algılanmasında disiplinin rolü; “Güce dayalı disiplin alan çocuklar, tanrıyı da güçlü olarak algılar” şeklindeki hipotezi test etmek ve tanrının güçlü olarak algılanmasında çocukların yaşlarının ve kendilerine uygulanan disiplin çeşidinin etkili olup olmadığını anlamak için, ANOVA testi uygulanmıştır. Uygulama sonucunda, tanrının güçlü olarak algılanmasında çocukların yaşının ve çocuklara disiplin uygulanırken kullanılan güç gibi değişkenlerin önemli oldukları görülmüştür [$F(2,59) = 9.15, p < .001$]. Güce dayalı disiplin alan küçük çocuklar (ortalamaları 2.43’tür), güce dayalı disiplin almayan küçük çocuklara (ortalamaları 3.78’dir) göre, tanrıyı daha az güçlü bir varlık olarak algılamaktadırlar. Büyük çocukların ortalamaları arasındaki farklar, istatistiki manada önemsizdir (7-8 yaşlarındaki çocuklardan güce dayalı disiplin alanların ortalaması 4.14, güce dayalı disiplin almayan çocukların ortalaması 3.80’dir. 9-11 yaşlarındaki çocuklardan güce dayalı disiplin alanların ortalaması 4.62, güce dayalı disiplin almayan çocukların ortalaması 4.12’dir).

Tanrının güçlü bir varlık olarak algılanmasında, çocukların aldıkları sevgiye dayalı disiplinin ve cinsiyetlerinin önemli olup olmadığını anlamak için uygulanan ANOVA testi, tanrının güçlü bir varlık olarak algılanmasında çocukların cinsiyetlerinin ve aldıkları disiplinin önemli olmadığını göstermiştir.

Tanrının güçlü bir varlık olarak algılanmasında, çocukların cinsiyetlerinin ve aldıkları güce dayalı disiplinin önemli olup olmadığını anlamak için uygulanan ANOVA testi, tanrının güçlü bir varlık olarak algılanmasında çocukların cinsiyetlerinin ve aldıkları disiplinin önemli olduğunu göstermiştir. Kız çocuklarının güce dayalı disiplin şekline, erkek çocuklardan daha duyarlı oldukları bir kez daha görülmüştür [$F(1,61) = 6.15, p = .02$]. Güce dayalı disiplin alan kız çocukları, tanrıyı daha az güçlü olarak algılamaktadırlar (Güce dayalı disiplin almayan kız çocuklarının ortalaması 2.69, güce dayalı disiplin almayan kız çocuklarının ortalaması 3.08’dir). Güce dayalı disiplin aldıklarını belirten erkek çocukları ile güce dayalı disiplin almayan erkek çocukların tanrıyı güçlü bir varlık olarak algılamaları arasında önemli bir fark görülmemiştir. (Ortalamalar; güce dayalı disiplin aldıklarını belirten erkek çocuklarının ortalaması 3.83, güce dayalı disiplin almayan erkek çocuklarının ortalaması 3.91’dir).

Tanrının güçlü bir varlık olarak algılanmasında, çocukların cinsiyetlerinin ve aldıkları sevgiye dayalı disiplinin etkili olup olmadığını anlamak için uygulanan ANOVA testi sonucunda, çok fazla sevgiye dayalı disiplin alan çocukların, çok az sevgiye dayalı disiplin alan çocuklara göre, tanrıyı daha güçlü bir varlık olarak algıladıkları görülmüştür [$F(1,60) = 8.51, p = .005$] (Ortalamalar; çok fazla sevgiye dayalı disiplin alan çocukların ortalaması 3.88, çok az sevgiye dayalı disiplin alan çocukların ortalaması 3.24’tür).

Tanrının besleyici olarak algılanmasında olduğu gibi, tanrının güçlü bir varlık olarak algılanmasında da, çocukların cinsiyetlerinin ve aldıkları sevgiye dayalı disiplinin önemli olduğu görülmektedir [$F(1,60) = 11.14, p < .001$]. Sevgiye dayalı disiplinin oranı arttıkça kız çocukları, tanrıyı daha güçlü bir varlık olarak algılamaktadırlar (Ortalamalar; çok fazla sevgiye dayalı disiplin alan kız çocuklarının ortalaması 3.92, çok az sevgiye dayalı disiplin alan kız çocuklarının ortalaması 2.21'dir). Sevgiye dayalı disiplinin oranı erkek çocukların, tanrıyı daha güçlü bir varlık olarak algılamalarını fazla etkilememektedir (Ortalamalar; çok fazla sevgiye dayalı disiplin alan erkek çocuklarının ortalaması 3.87, çok az sevgiye dayalı disiplin alan erkek çocuklarının ortalaması 3.99'dur).

Tanrının güçlü bir varlık olarak algılanmasını etkileyen önemli değişkenleri belirlemek için, çocukların yaş ve cinsiyetleri, aldıkları disiplin çeşitleri ve ana-babalarını güçlü olarak algılamaları üzerinde uygulanan çok yönlü geri çekme analizi, tanrının güçlü olarak algılanmasını etkileyen en önemli değişkenlerin, çocukların yaşı ve babalarını güçlü olarak algılamaları olduğunu, çocuklara uygulanan disiplin çeşidinin ise önemli olmadığını göstermiştir.

Babanın evdeki varlığı; Çocukların yaşı, babanın evdeki varlığı ve babanın tanrıdan farkı üzerinde uygulanan ANOVA testi, babanın evdeki varlığı ile çocukların yaşı arasında önemli bir ilişki olduğunu göstermiştir [$F(2,88) = 3.59, p = .032$]. Babaları ile aynı evde yaşamayan küçük çocukların, babalarını ve annelerini tanrıdan çok farklı varlıklar olarak algıladıkları, büyük çocukların ise, anne ve babalarını tanrıdan farklı varlıklar olarak algılamadıkları görülmüştür.

Tanrının, babanın ve annenin besleyici olarak algılanmasında, babanın evdeki varlığı ile çocukların yaşının etkili olup olmadığını anlamak için uygulanan MANOVA testi, tanrının, babanın ve annenin besleyici olarak algılanmasında babanın evdeki varlığı ile çocukların yaşları arasındaki ilişkinin çok önemli olmadığını göstermiştir. Aynı şekilde, tanrının, babanın ve annenin besleyici olarak algılanmasında, babanın evdeki varlığı ile çocukların cinsiyetleri arasında bir ilişki olup olmadığını anlamak için de MANOVA testi uygulanmıştır. Uygulama sonucunda, babaları ile aynı evde yaşamayan çocukların tanrıyı, babalarını ve annelerini daha besleyici olarak algıladıkları görülmüştür [$F(1,88) = 5.02, p = .03$].

Tanrının, babanın ve annenin güçlü varlıklar olarak algılanmalarında, babanın evdeki varlığı ile ailede otorite sahibi kişi arasında bir ilişki olup olmadığını anlamak için uygulanan MANOVA testi, babanın evdeki varlığı ile ailede otorite sahibi kişi arasında önemli bir ilişki olduğunu göstermiştir [$F(2,174) = 4.99, p = .01$]. Babaları ile aynı evde yaşamayan çocuklara göre, baba ve tanrı eşit oranda güce sahiptir ve anneler onlardan daha az güce sahiptirler (babanın gücü ile ilgili ortalama 3.88, tanrının gücü ile ilgili ortalama 3.88 ve annenin gücü ile ilgili ortalama da 3.55'tir). Babaları ile aynı evde

yaşamayan çocuklarla kıyaslandığında, babaları ile aynı evde yaşayan çocuklar, tanrıyı, babalarını ve annelerini, daha az güce sahip varlıklar olarak algılamaktadırlar (Ortalamalar; Tanrının gücü ile ilgili ortalama 3.41, babanın gücü ile ilgili ortalama 3.05 ve annenin gücü ile ilgili ortalama 2.86'dır). Beklediğimiz gibi, babaları ile birlikte yaşamayan çocuklar, tanrıyı daha besleyici ve güçlü bir varlık olarak algılamaktadırlar. Bu nedenle tanrı, "ikinci bir bağlanma figürü" olmaktadır.

Tanrının, babanın ve annenin güçlü ve besleyici olarak algılanmalarında, annenin ve babanın tanrıdan farklı varlıklar olarak algılanmasında, babanın evdeki varlığı ile çocukların cinsiyetleri arasında bir ilişkinin olup olmadığını anlamak için uygulanan MANOVA testi, her ikisi arasında herhangi bir ilişki olmadığını göstermiştir.

Değerlendirme

Farklı örneklem gruplarındaki çocukların ana-baba algıları, onların tanrı tasavvurları ile ilgili midir? sorusuna verilecek cevap evettir. Çocukların ana-baba algıları, onların tanrı tasavvurlarıyla ilgilidir. Ebeveynlerini, özellikle de babalarını besleyici olarak algılayan çocuklar, tanrıyı da besleyici olarak algılamakta ve ebeveynlerini, özellikle de annelerini güçlü bir varlık olarak algılayan çocuklar, tanrıyı da güçlü bir varlık olarak algılamaktadırlar.

İlk araştırmada olduğu gibi, bu araştırmanın sonuçları da bağlanma teorisini desteklemiştir. Büyük çocuklar tanrıyı, daha güçlü ve daha besleyici olarak tasavvur etmektedirler. Çocuklar büyüdükçe, tanrı "mükemmel bir ikinci bağlanma figürü" olmaktadır. Bu durum, babaları ile aynı evde yaşamayan çocuklar için de geçerlidir. Babaları ile aynı evde yaşamayan çocuklar, hem babalarını hem de tanrıyı daha güçlü ve daha besleyici olarak algılamaktadırlar. Bunun nedeni, çocukların gerçek babalarının yerine, onların ideal imajlarını oluşturmaları olabilir.

Araştırma bulguları ayrıca, "*çocukların cinsiyetlerine bağlı tecrübeleri, onların otorite sahibi olanlarla ilgili algılarını etkiler*" şeklindeki Chodorow (1987) ve Gilligan'ın (Gilligan ve Attanucci 1988 ve Gilligan ve Wiggins 1988) görüşlerini de desteklemektedir. Geleneksel cinsiyet rollerinin desteklendiği bu örneklem gurubunda anneler, babalardan daha besleyici olarak algılanmaktadır. Bu durum, "*çocukların yaşamında anne, besleyici bir varlık olarak algılanır*" şeklindeki Chodorow (1987), Gilligan ve Wiggins'in (1988) görüşlerini desteklemektedir. Ancak bu durum, "*bütün otorite sahipleri (tanrı, anne ve baba) eşit derecede besleyici olarak algılanır*" şeklindeki birinci araştırma bulgusundan farklıdır.

Bütün otoritelerin güçlü varlıklar olarak algılanmaları, erkek çocukların da yaşa bağlı olarak değişirken, kız çocukları büyüdükçe otorite sahibi varlıkları daha güçlü varlıklar olarak algılamaktadırlar. Erkek çocukların otorite sahibi varlıkları, artan yaşlarına bağlı olarak daha güçlü varlıklar olarak

algılamalarındaki değişimi, onlara uygulanan disiplindeki güç miktarı açıklamamaktadır. Erkek çocukları, kız çocuklarından daha fazla güce dayalı disiplin almaktadırlar. Aslında kız çocukları, erkek çocukların tecrübe ettikleri disiplin biçimine daha duyarlıdır. Bu da bize, disiplinin çocuklar üzerinde etkili olmasının, disiplinin çocuklar tarafından algılanışına bağlı olduğunu göstermektedir. Bu bulgu, “*kız ve erkek çocukların adil olma anlayışlarının cinsiyete bağlı olduğu*” şeklindeki Gilligan’ın düşüncesini desteklemektedir (Gilligan ve Attanuaci 1988, Gilligan ve Wiggins 1988, Kohlberg ve Kramer 1969).

Ahlaki gelişim teorilerine göre (Gilligan ve Attanuaci 1988, Gilligan ve Wiggins 1988), kız çocukları hem güç unsurlarını, hem de besleyicilik unsurlarını ahlaki davranışlarına yansıtmaktadır. Kız çocuklarının tanrı tasavvurları, kız çocuklarının (ebeveynlerinde) tecrübe ettikleri güç özelliklerinden etkilenmektedir. Özellikle ebeveynlerinin güçleri ile tanrının gücü arasında bir bağ kuramayan küçük kız çocukları, eğer, ebeveynlerinden güce dayalı disiplinden çok sevgiye dayalı disiplin alırlarsa, tanrıyı daha güçlü bir varlık olarak tasavvur etmektedirler. Babalarını ve tanrıyı halihazırda güçlü varlıklar olarak algılayan erkek çocuklarının, ebeveynlerinden güce dayalı disiplin almaları, onların tanrıyı daha güçlü bir varlık olarak algılamalarını sağlamaktadır.

Kız çocuklarının tanrı tasavvurları, erkek çocuklarının tanrı tasavvurlarına göre, ebeveynlerin uyguladıkları disiplinin çeşidinden daha çok etkilenmektedir. Ebeveynlerinden, güce dayalı disiplinden daha çok sevgiye dayalı disiplin alan, tartışma ve hakların geri alınması şeklinde disiplin uygulanan kız çocukları, tanrıyı güçlü ve besleyici bir varlık olarak algılamaktadırlar. Erkek çocuklarına uygulanan disiplinin çeşidi ise, onların tanrıyı güçlü veya besleyici olarak algılamalarını etkilememektedir. Bununla beraber, yaşlara bağlı olarak çocukların tanrı tasavvurlarının değişmesi, çocukların aldıkları disiplindeki değişimi göstermektedir. Büyük çocuklar tanrıyı daha güçlü (adil, güçlü, cezalandırıcı, yönlendirici, koruyucu ve adaletli) ve besleyici olarak algılayabilmektedirler. Çünkü ebeveynleri onlara, güce dayalı disiplin yerine artık, tanrının “yönlendirici, koruyucu ve adil olma” şeklindeki gücünü, “seven ve bağışlayan” şeklindeki besleyiciliğini vurgulayan sevgiye dayalı disiplin uygulamaktadırlar.

Bu iki araştırma, sevgiye veya güce dayalı disiplin biçimleriyle ve çocuğun bağlandığı güçlü ve besleyici ebeveyn imajıyla ebeveynlerin, çocukların tanrı tasavvurlarını etkilediklerini göstermektedir. Ancak ebeveynlerin özelliklerinden daha çok, çocukların kişisel özelliklerinin tanrı tasavvurlarını etkilediğini savunan bir başka görüş daha vardır. Üçüncü araştırma, bu görüş ile ilgilidir.

Araştırma 3

Buri ve Mueller (1993), ebeveyn-çocuk ilişkileri ile çocukların tanrı tasavvurları arasındaki ilişki hakkında etkileyici bir açıklama modeli geliştirmişlerdir. Bu araştırmacılara göre, çocukların ebeveynleri ile olan ilişkileri, onların öz-saygılarıyla doğrudan, tanrı tasavvurlarıyla da dolaylı olarak ilgilidir. Çocukların öz-saygıları ile tanrı tasavvurları ise birbirleriyle doğrudan ilişkilidir. Kolej öğrencilerinin ebeveynleri ile ilgili hatıralarını inceleyen Buri ve Mueller (1993), küçük çocukların ebeveynleri ile olan ilişkilerinin ve ebeveynlerine bağlanma biçimlerinin, onların tanrı tasavvurlarını etkilediğini ileri sürmüşlerdir.

Heller (1986), çocukların tanrı tasavvurlarında cinsiyetin önemini vurgulamıştır. Onun araştırmasındaki erkek çocuklar, tanrıyı aktif, rasyonel ve her şeyi bilen güçlü bir varlık olarak tasavvur etmişlerdir. Küçük erkek çocukların tasavvur ettikleri tanrı, her şeyi bilmekte ve her şeyi dolaylı olarak kontrol etmektedir. Tanrı ayrıca, küçük erkek çocuklarına göre kendi cinsiyetlerindedir, yani erkektir. Kız çocuklarına göre tanrı, daha insancıl ve daha pasiftir ve kendilerine benzemektedir, ancak tanrı, her iki cinsiyete ait rolleri yerine getirmektedir.

Ebeveyn-çocuk ilişkilerinden daha çok, çocukların kendilerini algılayış biçimlerinin tanrı tasavvurlarını etkileyip etkilemediğini anlamak amacıyla, (bu araştırmada) örneklem guruplarındaki çocukların kendilerini algılayış biçimleri de incelenmiştir. Büyük çocukların kendileri ile ilgili algılarının ve cinsiyetlerinin, tanrı tasavvurlarında etkili olup olmadığını anlamak için, çocukların yaşları ve cinsiyetleri üzerinde çok yönlü bir geri çekme analizi uygulanmıştır.

Metod

İlk iki araştırmada kullanılan Bem Cinsiyet Rollerini Envanterinden seçilen sıfatlara uygun olarak hazırlanan resimleri kullanarak, çocukların kendilerini güçlü ve besleyici olma açısından tanımlamaları istenmiştir. İlk araştırmaya katılan 49 öğrenciden 41'i, ikinci araştırmaya katılan 94 öğrenciden 91'i, istenen değerlendirmeyi yapmıştır. Araştırmaya katılan her öğrenci, kendi cinsiyetine ait resimlere göre değerlendirmede bulunmuştur (Birinci araştırmaya katılan öğrencilerin değerlendirmeleri ile ilgili Cronbach alfa değeri besleyicilik için .58 ve güçlülük için .60 olarak, ikinci araştırmaya katılan öğrencilerin değerlendirmeleri ile ilgili Cronbach alfa değeri besleyicilik için .85 ve güçlülük için .69 olarak hesaplanmıştır).

Sonuçlar

Buri ve Mueller'in (1993) açıklama modelini test etmek için, tanrının güçlü ve besleyici olması ile ilgili çocukların ve ebeveynlerin güçlü ve besleyici olmaları üzerinde, her iki örneklem gurubunda da çok yönlü geri çekme analizi uygulanmıştır. (Tablo 5'e bakınız). İlk örneklem gurubunda, tanrının besleyici

olarak algılanmasında, annenin ve babanın besleyici olarak algılanmalarının önemli değişkenler oldukları, tanrının güçlü bir varlık olarak tasavvur edilmesinde de babanın güçlü bir varlık olarak algılanmasının çok önemli olduğu görülmüştür. Buri ve Mueller'in (1993) açıklamalarının aksine, ilk örneklem gurubundaki çocukların kendileri ile ilgili algılarının, tanrı tasavvurlarını çok fazla etkilemediği görülmüştür.

İkinci örneklem gurubunda, tanrının besleyici olarak algılanmasında, babaların besleyici olarak algılanmasının çok önemli bir değişken olduğu, annelerin besleyici olarak algılanmasının da önemli olmaya yakın olduğu görülmüştür ($p = .06$). (Tablo 5'e bakınız). Ayrıca, tanrının güçlü bir varlık olarak algılanmasında, çocukların kendilerini güçlü olarak tanımlamalarının önemli bir etken olduğu da görülmüştür. Besleyicilik açısından desteklenmeyen Buri ve Mueller'in (1993) açıklama modeli, ikinci örnekleme güçlü olma açısından desteklenmiştir.

Çocukların yaşları üzerinde uygulanan geri çekme analizlerinde, önemli herhangi bir bulguya rastlanmamıştır.

Çocukların cinsiyetleri üzerinde uygulanan geri çekme analizlerinde, önemli cinsiyet farklılıkları gözlenmiştir. (Tablo 6'ya bakınız). Her iki örneklem gurubunda da kız çocukları, erkek çocuklarından daha yüksek R^2 puanı almışlardır. Buna göre, kız çocuklarının tanrı tasavvurları daha çok ebeveynleri ile ilgili algılarından etkilenmektedir. Her iki örneklem gurubunda da kız çocuklarının tanrıyı besleyici olarak algılamaları, annelerini besleyici olarak algılamalarından etkilenirken, erkek çocukların tanrıyı besleyici olarak algılamaları, babalarını besleyici olarak algılamalarından etkilenmektedir. Bu sonuca göre cinsiyetin, çocukların tanrı tasavvurlarını etkileyen önemli bir değişken olduğu söylenebilir.

Değerlendirme

Bu çalışmada yer alan, sadece ikinci örneklem gurubundaki güçlü olma ile ilgili algılar, Buri ve Mueller'in (1993) açıklamalarını tamamen desteklememiştir. Yetişkinlerin kendilerini tanımlama biçimleri, onların tanrı tasavvurlarını açıklayıcı olabilir. Ancak, çocukların ebeveynleri ile ilgili algıları, onların tanrı tasavvurlarıyla daha çok ilgilidir. Elde edilen bulgular, psiko-analitik açıklama modellerinin, kişiliği esas alan açıklama modellerinden (Buri ve Mueller'in modeli gibi) daha geçerli olduklarını göstermektedir. Tanrı tasavvurlarının oluşmasında, ebeveyn ilişkilerinden daha çok kişilik algılarının önemli olmaya başlaması, çocukluk döneminin ortalarından itibaren başlayabilir. Eğer böyle bir değişim söz konusu ise, tanrı tasavvurlarının oluşmasını açıklamada, çocukluk döneminde ebeveynlerin, yetişkinlik döneminde de kişiliğin önemini vurgulayan gelişimsel bir açıklama modelinden bahsedilmesi gerekmektedir.

Tanrının besleyici olarak algılanmasında, çocuğun kendisi ile aynı cinsiyetteki ebeveyni ile ilgili algılarının daha önemli olması, psiko-analitik açıklama modelini desteklemektedir. Erkek çocukların babalarını besleyici olarak algılamaları, tanrıyı besleyici olarak algılamalarını etkilerken, kız çocukların da annelerini besleyici olarak algılamaları, tanrıyı besleyici olarak algılamalarını etkilemektedir. Çocukluk döneminde, çocuğun kendisini aynı cinsiyetteki ebeveyniyle özdeşleştirme ve bu özdeşleştirmeyi tanrıya yansıtması, tanrı tasavvurları ile kişilik algıları arasındaki ilişkiyi açıklayabilir. Ergenlik döneminde de, çocukların ebeveynlerine ait özellikleri içselleştirerek, onlara sahip çıkmaları, tanrı tasavvurları ile kişilik algıları arasındaki ilişkiyi açıklayabilmektedir.

Kız çocuklarında elde edilen yüksek R^2 değeri, kız çocukların kendilerini, otorite sahiplerine daha yakın olarak algıladıklarını göstermektedir. Bu sonuç, Heller'in (1986) "kız çocukları tanrıyı, kendilerine daha benzer şekilde algırlar" şeklindeki ve Chodorow'un (1978) "erkek çocukları kendilerini ebeveynlerinden daha farklı görürlerken, kız çocukları ebeveynlerinden daha çok etkilenmektedir" şeklindeki görüşünü desteklemektedir.

Tablo 5 ; Çocukların Tanrıyı Değerlendirmelerinde, Kendilerini ve Ebeveynlerini Değerlendirmeleri Üzerinde Çok Yönlü Geri Çekme Analizleri

Değişken	B	Beta	T
Örneklem 1			
Tanrının Besleyiciliği (N=41:R ² =.36)			
Babanın Besleyiciliği	.46	.40	2.40*
Annenin Besleyiciliği	.32	.33	2.33*
Çocuğun Besleyiciliği	.09	.01	.03
Tanrının Gücü (N=41:R ² =.39)			
Babanın Gücü	.47	.43	2.80*
Annenin Gücü	.28	.23	1.33
Çocuğun Gücü	.09	.06	.40
Örneklem 2			
Tanrının Besleyiciliği (N=89:R ² =.51)			
Babanın Besleyiciliği	.32	.36	2.93*
Annenin Besleyiciliği	.27	.28	1.88+
Çocuğun Besleyiciliği	.15	.15	1.26
Tanrının Gücü (N=91:R ² =.48)			
Babanın Gücü	.18	.19	1.55+
Annenin Gücü	.14	.15	1.16
Çocuğun Gücü	.51	.45	4.63

Not : + p<.15, * p<.05

Tablo 6 : Çocukların Tanrını Cinsiyetlerine Göre Değerlendirmelerinde, Kendilerini ve Ebeveynlerini Değerlendirmeleri Üzerinde Çok Yönlü Geri Çekme Analizleri

Değişken	B	Beta	T
Örneklem 1 : Erkek çocuklar			
Tanrının Besleyiciliği (N=23:R ² =.32)			
Babanın Besleyiciliği	.50	.45	1.80+
Annenin Besleyiciliği	.20	.26	1.28
Çocuğun Besleyiciliği	-.07	-.07	-.029
Tanrının Gücü (N=23:R ² =.29)			
Babanın Gücü	.17	.16	.75
Annenin Gücü	.30	.29	1.08
Çocuğun Gücü	.28	.22	.89
Kız çocukları			
Tanrının Besleyiciliği (N=18:R ² =.78)			
Babanın Besleyiciliği	.30	.24	1.65+
Annenin Besleyiciliği	1.34	.70	5.37*
Çocuğun Besleyiciliği	.18	.15	.96
Tanrının Gücü (N=18:R ² =.62)			
Babanın Gücü	.86	.78	2.71*
Annenin Gücü	.05	.03	.12
Çocuğun Gücü	-.11	-.07	-.39
Örneklem 2 : Erkek çocuklar			
Tanrının Besleyiciliği (N=45:R ² =.51)			
Babanın Besleyiciliği	.44	.51	3.16*
Annenin Besleyiciliği	.10	.11	.61
Çocuğun Besleyiciliği	.15	.17	1.05
Tanrının Gücü (N=47:R ² =.38)			
Babanın Gücü	.29	.33	1.91+
Annenin Gücü	.05	.05	.31
Çocuğun Gücü	.39	.34	2.48*
Kız çocukları			
Tanrının Besleyiciliği (N=44:R ² =.56)			
Babanın Besleyiciliği	.07	.08	.40
Annenin Besleyiciliği	.64	.62	2.34*
Çocuğun Besleyiciliği	.08	.07	.39
Tanrının Gücü (N=46:R ² =.58)			
Babanın Gücü	-.02	-.02	-.12
Annenin Gücü	.32	.31	1.50
Çocuğun Gücü	.62	.53	3.74

Not : + p<.15, * p<.05

Genel Değerlendirme

İkinci örneklem gurubundaki geleneksel ebeveyn algılarına (annenin besleyici, babanın da güçlü bir varlık olarak algılanmasına) rağmen, her üç araştırmada da çocukların ebeveynleri ile ilgili algılarının dolaylı veya dolaysız olarak, tanrı tasavvurlarını etkilediği görülmüştür.

Her iki örneklem gurubunda da, tanrının besleyici olarak algılanmasının, daha çok babanın besleyici olarak algılanmasına, tanrının güçlü bir varlık olarak algılanmasının da, daha çok annenin güçlü bir varlık olarak algılanmasına bağlı olduğu görülmüştür. Geleneksel, kültürel ebeveyn rolleri annenin besleyici, babanın da güçlü olduğunu vurgulamaktadır. Çocuklar bu geleneksel, kültürel ebeveyn rollerini (televizyon, kilise, aile içi ve aile dışı ilişkileriyle) öğrenmekte ve kendi ebeveynlerinde de aynı rolleri görmek istemektedirler. Ebeveynler, geleneksel, kültürel rollerinin dışına çıktıklarında da (anne güçlü, baba da besleyici olma rollerini yerine getirdiğinde de), çocukların tanrı tasavvurları etkilenmektedir.

Çocukların tanrıyı besleyici bir varlık olarak algılamalarını, babalar dolaylı olarak etkilemektedirler. Babalar, çocuğun beslenme işiyle yeterince ilgilenmediklerinde, çocuklar tanrıyı daha besleyici bir varlık olarak algılamaktadırlar. Acaba bunun nedeni nedir? Çocuklarıyla fazla ilgilenmeyen babalar, belki de çocuklar tarafından daha ideal bir baba haline getirilmekte, bunun sonucunda da, Birky ve Ball'ın (1987) dediği gibi *"tanrı, ideal haline getirilmiş babaya benzemektedir"*. Bağlanma teorisi (Kirkpatrick ve Shaver 1990) bu duruma farklı bir açıklama getirmektedir. Ebeveyn ve çocuk arasındaki ilişkiler azaldıkça tanrı, *"ikinci bir bağlanma figürü olarak Tanrı"*, daha ideal bir ebeveyn olmaktadır.

Tanrının güçlü bir varlık olarak algılanmasında, annenin güçlü bir varlık olarak algılanmasının önemli olması gibi, annenin tanrıdan farklı bir varlık olarak algılanması ve babanın tanrıya benzer olarak algılanması da oldukça önemlidir. Bunun nedeni, geleneksel olarak tanrının bir baba şeklinde tanımlanması ile geleneksel, kültürel ebeveyn rolleri arasında bir ilişkinin varlığı olabilir. Geleneksel "tanrı-baba" imajıyla çocuklar tanrıyı, annelerinden çok babalarına benzetmekte midirler? Çocukların böyle bir soruya verecekleri cevap, çocukların cinsiyetleri ile kendilerinde oluşturulan cinsiyet rollerine bağlı olacaktır. Küçük çocuklar, cinsiyetlerine ait rolleri kavramaya çalışırken, daha katı cinsiyet rolleri ile karşılaşmaktadır (Bem 1981). Her iki örneklemde yer alan 4-5 yaşlarındaki çocuklar, tanrıyı daha çok babalarına benzetmişlerdir. Büyük çocuklar ise tanrıyı, daha çok annelerine benzetmişlerdir. Çocuklara, *"tanrı erkek midir, kadın mıdır, yoksa başka bir şey midir?"* sorusunu sorduğumuzda, birinci örneklemdeki 30 çocuk ve ikinci örneklemdeki 13 çocuk, *"tanrı daha çok erkeğe benziyor"*, demişlerdir. Çocukların cevapları acaba, niçin birbirlerinden farklıdır? Çocuklara doğrudan cinsiyete bağlı böyle bir sorunun sorulması, belki de çocukların geleneksel anlayışla cevap vermelerine

yol açabilmektedir. Çocuklara, annelerine, babalarına ve tanrıya atfettikleri özelliklerin ne olduğu sorulduğunda ise çocuklar, cinsiyete bağlı cevap yerine, tanrı ve annelerini, benzer özelliklerle tanımlamaktadırlar. Özellikle çocukluk döneminin ortalarındaki çocuklarda, tanrı ile anneyi benzer özelliklerle tanımlama oranı çok yüksektir. Çünkü, bu dönemdeki çocuklar, daha esnek bir yaklaşım içinde cinsiyet rollerini öğrenebilmektedirler (Serbin, Powlishta ve Gulka 1993).

Kız ve erkek çocukların tanrı tasavvurlarını, çocukların cinsiyetleri etkilemezken, erkek çocukları tarafından tanrının besleyici bir varlık olarak tanımlanması, babanın besleyici olarak algılanmasına, kız çocukları tarafından tanrının besleyici bir varlık olarak tanımlanması da, annenin besleyici olarak tanımlanmasına bağlıdır. Hem kız çocukları, hem de erkek çocukları annelerini güçlü bir varlık olarak algıladıklarında ve kendilerini de güçlü olarak değerlendirdiklerinde, tanrıyı da güçlü bir varlık olarak tasavvur edebilmektedirler. Güce dayalı disiplin yerine, daha çok sevgiye dayalı disiplin alan kız çocukları, tanrıyı hem güçlü, hem de besleyici olarak tasavvur etmektedirler. Erkek çocuklarının tanrıyı, güçlü ve besleyici olarak algılamalarında, aldıkları disiplinin önemli bir etkisi görülmemiştir.

Ebeveynler dolaylı veya dolaysız yollardan, çocuklarının tanrı tasavvurlarını etkilemektedirler. Irk, sosyo-ekonomik statü veya dini ilişkilerden bağımsız olarak, örnekleme yer alan çocukların, tanrıyı sık sık düşündükleri ve ebeveynlerinin besleyici ve güçlü olma özelliklerine göre tanrıyı tasavvur ettikleri görülmüştür. Bağlanma teorisinde ifade edildiği gibi, çocukların yaşları ilerledikçe, tanrı daha besleyici ve daha güçlü bir varlık olarak algılanmaktadır. Çocuklar ebeveynlerinden daha bağımsız hale geldiklerinde, tanrı *“ikinci bir mükemmel bağlanma figürü”* olmakta ve (kültürel) önyargılardan bağımsız olarak tanımlanmaktadır. Çocuklar toplumdaki önyargılardan ve kültürel tanrı imajlarından bağımsız bir şekilde kendilerine bakan, kendilerini besleyen bir “baba-tanrı” tasavvurundan ve güçlü bir “anne-tanrı” tasavvurundan bahsetmektedirler. Ebeveynlerin evdeki varlığı ve çocuklara uygulanan disiplinin çeşidi, çocukların tanrı tasavvurlarını etkilemekle birlikte, çocukların beklentileri ve cinsiyetleri yanında önemsiz kalmaktadırlar. Ayrıca, çocukların kendileriyle ilgili algılarından daha çok, ebeveynleri ile ilgili algıları, onların tanrı tasavvurlarında daha belirleyici olmaktadır. Çocukluktan ergenliğe veya ilk yetişkinliğe geçişte, tanrı tasavvurlarının oluşmasında, çocukların kendileri ile ilgili algılarının ne kadar önemli olduğu tam olarak bilinmemektedir. Bununla beraber, çocukların tanrı tasavvurlarının açıklanmasında, ebeveynlerin etkisini vurgulayan psik-oanalitik bağlanma teorisinin de (Bowlby 1969, Kirkpatrick ve Shaver 1990), cinsiyeti dikkate alacak şekilde yenilenmesi, çocukların tanrı tasavvurlarının oluşmasında annenin ve babanın etkisini açıklamada daha yararlı olacaktır. İleride yapılacak araştırmalar, ebeveyn-çocuk ilişkilerinin, çocukların ve yetişkinlerin tanrı tasavvurlarıyla ilişkisini daha iyi açıklayabilecektir. Tarafımızdan yapılan

araştırmalar, ebeveyn-çocuk ilişkilerinin dolaylı veya dolaysız olarak, çocukların ve yetişkinlerin tanrı tasavvurlarını etkilediğini ortaya koymaktadır.

F . KAYNAKLAR

- BEM, S. L., "The Measurement of Psychological Androgeny", *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, Sayı 42, 1974, ss.155-162.
-, "Gender Schema Theory; A Cognitive Account of Sex Typing", *Psychological Review*, Sayı 88, 1981, ss.354-364.
- BIRKY, I., ve S. Ball, "Parental Trait Influence on God as an Object Representation", *The Journal of Psychology*, Sayı 122, 1987, ss.133-137.
- BOWLBY, J., "Attachment", *Attachment and Loss*, Cilt 1, Basic Books, 1969, New York.
- BURİ, J.R. ve R.A. Mueller, "Psychoanalytic Theory and Loving God Concepts; Parent Referencing vs. Self-Referencing", *Journal of Psychology*, Sayı 127, 1993, ss.17-27.
- CHODOROW, N., *The Reproduction of Mothering; Psychoanalysis and Sociology of Gender*, Los Angeles, University of California Press, 1978.
- COLES, R., *The Spiritual Life of Children*, Houghton Mifflin, Boston, 1990.
- GILLIGAN, C., ve J. Attanuaci, "Two Moral Orientations", C. Gilligan, J.V. Ward ve J.M. Taylor, In *Mapping The Moral Domain*, Harvard University Press, Cambridge, 1988.
- GILLIGAN, C. ve G. Wiggins, "The Origins of Morality in Early Childhood Relations", C. Gilligan, J.V. Ward ve J.M. Taylor, In *Mapping The Moral Domain*, Harvard University Press, Cambridge, 1988.
- GLEASON, J.J., *Growing Up to God*, Abingdon Press, New York, 1975.
- HELLER, D., *The Children's God*, University of Chicago Press, Chicago, 1986.
- JUSTICE, W.G. ve W. Lambert, "A Comparative Study of the Language People Use to Describe the Personalities of God and Their Earthly Mother", *The Journal of Pastoral Care*, Sayı 40, 1986, ss.166-172.
- KIRKPATRICK, L.A. ve P.R. Shaver, "Attachment Theory and Religion; Childhood Attachment, Religious Beliefs and Conversion", *Journal For the Scientific Study of Religion*, Sayı 29, 1990, ss.315-334.
- KOHLBERG, L. ve R. Kramer, "Continuities and Discontinuities in Childhood and Adult Moral Development", *Human Development*, Sayı 12, 1969, ss.93-120.

- LYTTON, H., "Observation Studies of Parent-Child Interaction; A Methodological Review", *Child Development*, Sayı 42, 1971, ss.651-684.
- MACCOBY, E.E. ve C.N. Jacklin, *The Psychology of Sex Differences*, Stanford University Press, Stanford, 1974.
- NYE, W.C. ve J.S. Carlson, "The Development of the Concept of God in Children", *The Journal of Genetic Psychology*, Sayı 145, 1984, ss.137-142.
- PIAGET, J., *The Moral Judgment of The Child*, Free Press, New York, 1965.
- PITTA, V.P., "Drawing the Invisible; Children's Conceptualization of God", *Character Potential*, Sayı 8, 1976, ss.12-24.
- SERBIN, L.A., K.K. Powlishka ve J. Gulka, "The Development of Sex Typing in Middle Childhood", *Monographies of The Society For Research Development*, Sayı 58, 1993, No 2.
- TAMAYO, A. ve L. Desjardine, "Belief Systems and Conceptual Images of Parents and God", *The Journal of Psychology*, Sayı 92, 1976, ss.131-140.
- VERGOTE, A., "Concept of God and Parental Images", *Journal For the Scientific Study of Religion*, Sayı 8, 1969, ss.79-87.
- VERGOTE, A. ve C. Aubert, "Parental Images and Representations of God", *Social Compass*, Sayı 19, 1972, ss.431-444.